

# Pomenske vsebnosti v terminih znanosti

FRANC PEDIČEK

## POVZETEK

*Znano je prepričanje (posebno med jezikoslovci!), da je pomenskost terminov v znanosti pogojevana predvsem, ali le, z jezikovnimi znaki ter njihovimi vsebinskimi in oblikovnimi določili.*

*Empirično terminografska analiza znanstvenih (pedagoških) besedil pa je razkrila še vsaj dve takšni determinanti poleg jezikovno-znakovne: antropološkokomunikacijsko in znanstveno-spoznajnsko.*

*Torej je mogoče zatrditi, da pomenskost terminov v znanosti določujejo: jezik - človek - razvoj znanstvenega spoznanja.*

## ABSTRACT

### SEMANTIC CONTENT IN THE SCIENCE OF TERMINOLOGY

*The conviction (especially among linguistics) that the semantic content of terms in science is conditioned above all to or only with linguistic signs and their definition of content and form.*

*The empiric terminographic analysis of scientific (pedagogic) texts has discovered at least two more such determinants besides the linguistic sign determinants: anthropological communicational and scientific cognitive.*

*Thus one may claim that the semanticity of terms in science are determined by: language - man - and the development of scientific awareness.*

## UVOD

Empirično terminografiranje značilnih slovenskih pedagoških besedil in tematiziranje ter razčlenjevanje temeljnih teoretskih vprašanj terminologije v znanosti je doslej opozorilo na njeno značilno sporočilnokakovostno sestavnost. Ugotovljeno je bilo, da se sporočilna kakovost znakovja, ki nastopa v besedilih v vlogi terminov znanosti, ne pojavlja v vseh primerih rabe na isti ravni, temveč na treh različnih: na ravni življenjsko in delovnopodročnega besedja, na ravni strokovnega izrazja in na ravni (čistih) znanstvenih terminov.

Nadaljnje teoretiziranje nosilnih vprašanj terminologije v znanosti pa je tudi opozorilo na sestavnost ali strukturnost pomenskih vsebnosti v terminih znanosti.

Sintagma "termin znanosti" tu pomeni vsakršno znakovje, ki se pojavlja v znanosti in v znanostih. Pomeni, na katerikoli razkriti sporočilnokakovostni ravni, potemtakem nikakor ne zgolj na ravni (čistih) znanstvenih terminov!

Ni neznano, da je prav vprašanje pomenske vsebnosti v terminih znanosti eno temeljnih tako za uporabo in prakso znanosti, kakor za njeno spoznavalnoraziskovalno napredovanje, razvojnost. Pač zaradi tega, ker je pomenskost njenih terminov odvisna od podstave in razvoja njenih imanentnih spoznavalnih in spoznanjskih prvih, to je od idej, pojmov, konceptov in razkritih dejstev o predmetih, pojavih, procesih, funkcijah in odnosih. Vsak znanstveni termin ima namreč v vsem tem svojo temeljno pomensko substanco ali podstat, ne pa v znakovju za vse to (čeprav je ta semantična misel v današnji strukturalni lingvistiki zelo razširjena).

Temeljna intencionalnost vsake znanstvene terminologije je v čim bolj sovpadni oziroma v čim bolj "ustrezni" soodnosnosti pomenskosti terminološkega znaka in vsebine določenega pojmovalnega nosilca, to je pojma, bodisi da gre za izročilno bodisi za znanstveno spoznanje.

Pomenskost torej nastopa v terminu znanosti kot mediacija med njegovim znakom in njegovo imanentno vsebino.

Ta mediacija v vlogi pomenskosti znak in vsebino znanstvenega spoznanja čim bolj "brezšumno" usklaja, enoti in edini. Žal, tudi na področju terminov v znanosti vdira sklop pomenskih različnosti in drugačnosti, ki ustvarjajo zanimivo in zapleteno, čeprav ne želeno, igro pomenov v obče znanosti in vsaki posebni znanstveni terminologiji.

Odkriti in razčleniti nosilce te igre, to je temeljno vprašanje!

## PODMENA

Na pomenskem področju znanstvene terminologije poteka vzdolž celotnega dodanašnjega razvoja človekovega spoznavanja objektivne stvarnosti in subjektivne resničnosti dialektični rez med jezikom in spoznanjem ter seveda tudi dialektični boj med njima. Pa približevanje, prekrivanje in začasno ter kratkotrajno enotenje, dokler ne pride znanost do novega svojega spoznanja, ki zahteva nov, dopolnjen ali popravljen znanstveni jezik.

Pomensko področje znanstvene terminologije, razpeto med znanstveni jezik in znanstveno spoznanje, pa ni monolitno, temveč bogato razčlenjeno in s tem pomensko vrednostno različno.

In kako je razčlenjeno?

Kot pomembno empirično izhodišče za členjenje pomenskih vsebnosti v terminih znanosti se je v našem primeru izkazalo terminografsko gradivo slovenskih pedagoških besedil. Le-to je opozorilo na naslednje sklope pomenskih vsebnosti v terminih znanosti.

a)

Kot prvi in temeljni takšen sklop se je pokazal lingvistično-semantični. Torej: jezikoslovni! To je naravno, saj je jezik prvi in temeljni nosilec, oblikovalec in določevalec pomena terminov v znanosti.

V okviru tega sklopa terminov v znanosti pa je analiza terminografskega gradiva razkrila dva pomenska koda: denotativnega in konotativnega, ki sta dokaj razlikovalno določevala pomenskost znakov, ki so nastopali v vlogi terminov v (pedagoški) znanosti.

Pri denotativnem kodu je vselej šlo za pomensko od-znakovanje (denotare) termina, to je ugotavljanje njegovega primarnega, prvinskega ali izvornega pomena, pri čemer je lahko njegova etimološka razčlenitev zelo koristna.

Denotativni pomenski kod termina je torej tisti, ki ga "nosi" njegovo znakovno-etimološko dno, jedro (nukleus).

Ker pa je vsak termin v znanosti živa jezikovna struktura, (ne okamnela!), se v času in prostoru njegovega razvijanja in oblikovanja, vpričo poteka novih in novih znanstvenih spoznanj, začenjaje pomensko bogatiti, modificirati in distinguirati z oblikovanjem in "navešanjem" novih in novih pomenskosti. Pri tem gre za obstajanje in ugotavljanje različnih sekundarnih, priustvarjenih novih pomenov, ki so prvotnemu, izvornemu znaku termina soznačni ali konotacijski (conotare).

Znanost naj bi v svoji terminologiji "prakticirala" čim bolj je mogoče denotacijsko pomenskost, toda zaradi lastnega razvoja to ni mogoče. Ker se je znanost vselej pojavljala v določenem zgodovinskem in družbenem prostoru ter času in iz zavesti posameznih znanstvenikov, vdira v njeno terminologijo veliko različnih konotacij. Te pa niso odvisne zgolj od narave znanosti, temveč največkrat od zelo sekundarnih (tudi osebnih!) interesov znanstvenikov in širših idejno-ideoloških smernosti družbenega prostora in časa.

Po tej poti nastajajo sklopi terminologij v znanosti, ki so pravi ponaredki znanstvenega znakovja in ki s svojo pomenskostjo indoktrinirajo, pa različno ideizirajo znanstvena spoznanja in sporočila. Najbolj trdo indoktrinacijo konotacij znanstvenih terminov je mogoče najti v totalitarnih družbah. Znane so takšne terminološke konotacije v leninskem marksizmu: buržoazija, kapitalizem, imperializem, razredni boj, demokracija, svoboda, lastnina, internacionalizem itd.

Značilno za znanosti totalitarnih družbenih skupnosti zatem je, da takšne ideološko ustvarjene konotacije prerazvrščajo v neoporočne terminološke denotacije, s čimer dobiva ta znanost verifikacijski nadih prave objektivne in eksaktne znanosti.

Premeščanje terminološke konotacije v terminološko denotacijo je potemtakem mogoče imeti za eno temeljnih zvitosti "znanosti", ki jo je mogoče odkrivati v mnogih današnjih družbah.

Nasproti temu početju pa v znanosti demokratičnih družb tega premeščanja terminološke konotacije v denotacijo ni toliko najti. Tu želi terminološka konotacija po navadi ostati na svoji sooznačevalni in terminološka denotacija na svoji odoznačevalni

ravni. Obe se "dialektično" ne mešata med seboj, temveč ostajata vsaka pri svoji pomenskosti. Od tod v teh znanostih toliko terminoloških nadomestkov in pomagal iz naravnega jezika (lupine atoma, paket, črne luknje itd.); v znanostih totalitarnih družb pa toliko slepilne terminološke čistosti, ki v resnici speljuje človekovo misel v potvarjanje spoznanj.

b)

Če je jezikovno-semantična pomenska vsebnost v terminih znanosti bazična in instrumentalna, pa vendarle nikoli ne more povsem določiti pojmovalno-spoznavalne vsebine termina. Njena znakovna "objektivnost" je le del ali le ena stran pomenskosti vsakega znanstvenega termina.

Kot druga pomenska vsebnost, se je namreč iz analize terminografirane gradiva pokazala komunikacijska. Zaradi narave komunikacijskih subjektov je v tej obravnavi dobila ime: antropološkokomunikacijska pomenska vsebnost terminov znanosti.

Tudi antropološkokomunikacijsko pomensko vsebnost terminov določujeta dva koda: mnenjskokonsenzualni in individualnovednostni.

Iz prvega se v pomenskost terminov znanosti vsaja vse tisto, kar se pomenskega sprejema in transferira v širokem zaledju življenja, področja, stroke, prakse. To je torej pomenskost, ki se kot sprejemana v ljudskem konsenzu širi v prečnico poznavanja in razumevanja določenih pojavov, procesov, funkcij in odnosov stvarnosti in resničnosti.

Ne kaže prezreti in pozabiti, da je ta pomenska vsebnost terminov znanosti zelo trdoživ kod, ki se nemalokrat pokriva celo z določeno makroparadigmo znanosti ali z eno ali drugo njeno tematsko mikroparadigmo. Ta pomenskost je še tem bolj določujoča in stabilna, če je odvisna od določene družbenoideološke mišljenjskosti, usmerjenosti in voluntarističnosti. Zaradi tega jo je običajno težko preganjati ali spreminjati z argumenti znanosti in njenih spoznanj ter pravih znanstvenih terminoloških pomenov.

Konsenzualno sprejemana in potrjevana "masovna vednost" je namreč nevarna nasprotnica avtentični in avtohtoni pomenskosti terminov v znanosti. Je pa stalnica, ki jo ljudje neradi opuščajo v svojem pojmovanju, saj z njo rastejo, stojijo in padajo v svoji vednosti, uglednosti ter iz svojega pridobljenega položaja razgledanega človeka in strokovnjaka, pa družbeno-politično priznanega "znanstvenika".

Vse to so tiste antropološke razsežnosti, ki trdo določujejo ta kod pomenskosti terminov v znanosti. Nanje se tesno navezujejo komunikacijske dimenzije, saj je človek komunikacijsko bitje kateksohen. Komunikacija mu je namreč tako imanentna, kakor mišljenjskost, svobodnost, ustvarjalnost, ekspresivnost. Tako bitnostno komunikacijska pa je tudi znanost sama, saj je brez označevanja svojih spoznanj z novimi pojmi in znaki ter brez njihovega sporočanja naprej, postavljanja v komunikacijski tok negacija same sebe, svoje eksistence in esence.

Vse to kaže, kako pomembna je tista pomenskost terminov v znanosti, ki jo nosi, modificira in priustvarja prav komunikacija znanstvenih spoznanj. Komunikacija znanstvenih spoznanj je torej sama iz sebe. Se pravi, da iz svoje označevalno-sporočilne funkcionalnosti priustvarja terminom znanosti določeno pomenskost, ki je nikoli ni mogoče izčrtati ali zanikati. Če dodamo še poprej omenjeno določilnost mnenjske konsenzualnosti, je opozorilo na ta kod pomenske vsebnosti v terminih znanosti dovolj stvarno odkrito in argumentirano.

Za drugo, enako impresivno raven iz zajema antropološko-komunikacijske pomenske vsebnosti terminov v znanosti pa se je v analizi pokazala tista, ki izvira iz individualne vednosti človeka, ki znanstvene termine uporablja v svoji komunikaciji.

Čim bolj je njegova vednost v določeni znanosti ozka in šibka ter poindoktrinirana in zaradi tega ujeta v mnenjsko konsenzualnost, tem bolj je pomenska vsebnost terminov, ki jih uporablja v svoji znanstveni komunikaciji, revna.

Čim bolj pa je nekonformni razmišljevalec in spoznavalec na področju svojega strokovnega ali znanstvenega področja ter ustvarjalec novih spoznanj, tem bolj raste delež, ki ga prispeva k antropološko-komunikacijski pomenskosti terminov v (svoji) znanosti.

In narobe, tisti, ki se v okviru svojega področja dela, stroke, znanosti lahko komunikacijsko uspešno "ohranja" s tem, da živi le od izročila svojega področja in da torej vanj ničesar pomensko-komunikacijsko novega ne prispeva, tudi nič novega v okviru svojega področja ne načinja, ne ustvarja.

Seveda pa ustvarjajo kakšni vihravi inovatorji v pomenskosti terminov v znanosti nemalokrat "šume", ki so lahko zelo moteči, nemalokrat pa tudi spodbudni za razvoj znanstvenih spoznanj, če so v kontekstu njihove spoznanjske konsistentnosti in sistemskosti.

c)

Kot tretjo pomensko vsebnost terminov v znanosti, ki jo je pa mogoče imeti za vsebinsko bazično (v nasprotju z jezikovno, ki je znakovno bazična!), je analiza terminografitiranega (pedagoškega) gradiva razkrila znanstveno-spoznanjsko.

Ta iztržek navedene analize je popolnoma logičen: znanstvena spoznanja so po naravi stvari tiste določilnice, ki so gotovo najbolj pomembne za pomensko vsebnost vsakega termina v znanosti. Brez njih pravzaprav prave pomenskosti terminov v znanosti ni. Le nova znanstvena spoznanja jim dajejo novo razumevalno in umevalno "dušo" ter sporočilo o nadaljnjih zmagi človekove refleksije stvarnosti in resničnosti.

Žal se navedene znanosti, njihova področja terminološko "znanstvenijo" tudi mimo vedno novih spoznanj, le z ideološkim preobračanjem in idejnim čiščenjem pomenskosti nekdanjih in doslejnjih spoznanj ter s kodificiranjem novih in izključno naprednih! Ni mogoče trditi, da se ravno v sistemih znanosti totalitarnih družb ne rojeva vse polno takšnega pomensko-terminološkega razvijanja znanosti, saj so nova stvarna spoznanja o pojavih in procesih, funkcijah in odnosih nezaželeni, ko je pa tudi v znanosti idejno-ideološka "progresivna" vizija postavljena višje kot realnost, ki jo je potrebno revolucionirati.

Tudi v zajemu znanstvenospoznavanjske pomenske vsebnosti terminov v znanosti je bilo mogoče ugotoviti dva koda: filozofičnoteoretskega in analitsko-sintetskega.

Po prvem določuje pomenskost terminov v znanosti filozofična ali najširše znanostna vsebnost, ki je vselej odvisna od "čiste" teoretske ravni. Pri tej pomenski določenosti terminov v znanosti gre za tiste sestavine, ki prinašajo v pomenskost termina refleks njegove filozofične razsežnosti, refleks potez in sestavin esenčnosti pojavov, procesov, funkcij in odnosov.

Analitsko-sintetski kod pomenskosti terminov v znanosti pa izvira iz raziskovanja (največkrat kavzalnega!) o ekstenenčnosti pojavov, procesov, funkcij in odnosov med njimi ter v njih.

Ta pomenskost terminov v znanosti je in pleno sensu (posebno) znanstvena v nasprotju s prvo, ki je (obče) znanostna.

Terminologizacija spoznanj iz (posebnih) znanstvenih raziskovanj teče po znanem pomenotvornem poteku od znaka in njegovega pomena za njihovo zaznavanje do znaka in njegovega pomena za njihov predstavljeni podatek, ki je nemalokrat bolj ali manj metaforičen ali simbolen, ter nazadnje do znaka in njegovega pomena za njihov pojem, to je njihov abstraktum.

Od kakovosti in globine raziskovalnega spoznanja pojavov, procesov, funkcij in odnosov je odvisno, do katere stopnje se povzpne oznakovanje in pomenotvorje novih znanstvenospoznavalnih podstav in sestavin.

Najti je primere, ko se mora novo znanstveno spoznanje, zaradi zaprte poti nadaljnji objektivni argumentaciji, za daljši ali krajši čas ustaviti na ravni zgolj perceptivno pogojevane znakovnosti in pomenskosti. Podobno na stopnji predstavnosti metaforičnosti ali simbolnosti novih (posebnih) znanstvenih spoznanj. Le po najgloblji argumentaciji novih spoznanj, na čisti abstraktni ali pojmovalni ravni oznakovanja in vpomenjevanja le-teh, se pomenskost znanstvenih terminov razvije na novo kakovostno stopnjo.

Današnjih razvitih znanosti ni nič "sram", če se morajo s svojim oznakovanjem in vpomenjanjem svojih spoznavalnih sestavin ustavljati ali čakati s svojimi znanstvenimi znaki in njihovimi pomeni na kakšni nižji ravni za določen razvojni čas, preden jim raziskovanje ne odpre poti do čiste abstraktne ali pojmovalne ravni in iz nje pogojevane znakovnosti ter pomenskosti.

Podoba je, da je vse več tistih znanosti, posebno med družboslovnimi in humanističnimi, ki pa nižje stopnje svoje znakovnosti in njene pomenskosti preskakujejo in se tako napihujejo z znaki in njihovimi pomeni, ki nimajo objektivnih raziskovalnih izhodišč in podlag.

Bolj kot nadrobno razjasnjevanje in pojasnjevanje te zadnje determiniranosti pomenske vsebnosti terminov v znanosti (saj je to tista, ki jo edino imamo v zavesti ob govoru, da le znanstvena spoznanja določujejo pomen znanstvenih terminov, seveda poleg "tu-položajne" funkcije lingvistov!), pa je pomembno opozorilo, da je prav ta pomenska vsebnost terminov v znanosti substancialna in dominantna ter da je z ničemer ni mogoče nadomeščati. V njej je vsa objektivna pogojenost pomenskosti terminov v znanosti, pa določenost njene jezikovne znakovnosti ter antropološke opredeljenosti.

Vsa pomenska vsebnost terminov v znanosti ima v tem kodu svoj temelj.

## STRNITEV

Pomenska vsebnost terminov v znanosti ima tri temeljne postavke oziroma določilnice: JEZIK - ČLOVEK - SPOZNAVANJE.

Takšno vrstitev je razkrila strukturalna analiza pomenskosti terminografičnega gradiva, ki je potekala iz znakovja k vsebini, to je k (znanstvenemu) spoznanju; torej po oblikovni strani pomenskosti znanstvenih terminov.

Stvarnorazvojna razčlenitev te pomenskosti pa gotovo teče "nazaj", to je od (znanstvenega) spoznanja do človeka, in nazadnje, do jezikovnega znaka zanj.

Poleg te razvojne strnitve različnih nosilcev ali določevalcev pomenske vsebnosti v terminih znanosti pa je mogoče še dati njeno strukturno strnitev v naslednji podobi:

### I. LINGVISTIČNO-SEMANTIČNA

1. denotativna
2. konotativna

### II. ANTROPOLOŠKO-KOMUNIKACIJSKA

1. mnenjsko-konsenzualna
2. individualno-vednostna

### III. ZNANSTVENO-SPOZNAJSKA

1. filozofičnoteoretska
2. analitsko-sintetska

Rez v tej strnjeni strukturi teče med mnenjsko-konsenzualno in individualno-vednostno sestavino. Tako dobimo le dve pomenotvorni ravni terminov v znanosti, od katerih je prva predvsem oblikovno-instrumentalna, druga predvsem vsebinsko-spoznavalna.

### *SKLEP*

Dokler teče beseda o pomenskosti terminov v znanosti zgolj na jezikovnoznakovni (semantični) ravni, se kaže ta pomenskost kot strnjena in trdna pojavnost v procesu ubesedovanja in sporočanja znanstvenih spoznanj. Vendar je to le jezikovnooblikovni vidik pomenskosti znanstvenih terminov.

Na vsebinsko analizo te pomenskosti opozarja dovolj prepričljivo šele empirično terminografsko razčlenjevanje pomenskosti terminov v znanosti. Po tej delovno poti se pokaže njihova pomenskost kot struktura treh pomenotvornih ravni znanstvenih terminov: (že omenjena) jezikovnoznakovna, antropološkokomunikacijska in znanstveno-spoznanjska.

Z vseh teh treh ravni znanstveni termini dobivajo svoje oblikovalne in dopolnjujoče sestavine. Tako je mogoče zatrditi, da pomenskost terminov v znanosti določujejo: jezik - človek - (znanstveno) spoznanje. Nikakor ena sama od teh pomenotvornih postavk ali členov, temveč vse/vsi skupaj, hkrati in scela.

To vedenje je pomembno, saj preprečuje, da bi se pozabljala ali preveličevala le ena od pomenskih vsebnosti terminov v znanosti.